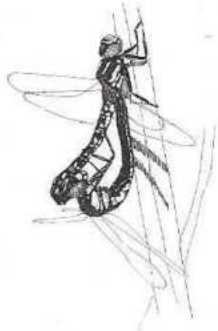

Libellen in de Amsterdamse Waterleidingduinen

JAN-WILLEM VAN VELZEN, ANNELIES BOTSCHUYVER EN MARCEL WASSCHER

Sinds 1995 worden in de Amsterdamse Waterleidingduinen libellen geïnventariseerd. Drie jaar veldwerk en een berg gegevens van meer dan 2700 waarnemingen leidde tot de Voorlopige Atlas van de Libellen in de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD). Deze eerste indruk geeft een overzicht van de ruimtelijke spreiding van de libellen en is hopelijk een stimulans voor verder onderzoek.

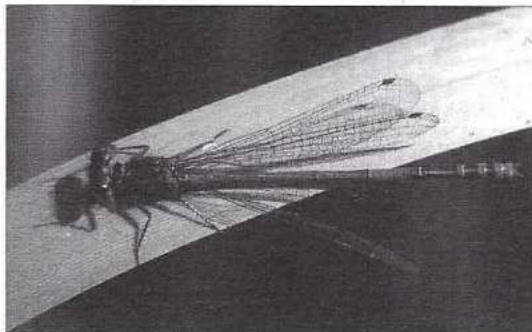
Bij de kwelplasjes zijn de meeste libellensoorten gezien en zijn ook de hoogste aantallen te vinden. Het zijn de meest natuurlijke wateren in het gebied en liggen vooral in het centrum van de AWD. De plasjes hebben vaak helder water van goede kwaliteit en geleidelijk oplopende oevers. De water- en oevervegetatie is er rijk ontwikkeld. Zoals verwacht zijn libellensoorten die wijzen op een goede waterkwaliteit vooral hier te vinden: azuurwaterjuffer, variabele waterjuffer, glassnijder en viervlek. In 1997 telde één plasje 14 soorten en in de meimaand van 1998 steeg dit nog verder. Die maand was dusdanig warm dat er zich spectaculaire ontwikkelingen hebben voorgedaan, die helaas niet meer in de atlas verwerkt konden worden. Het aantal soorten steeg in dit plasje naar 17.

Paringsrad van de glassnijder, doelsoort voor de duinen (Tekening Marcel Wasscher).

Geulen en kanalen

Tegenover de kwelplasjes staan ook minder interessante wateren: de geulen en kanalen met uitsluitend rietoevers. Daar werden voornamelijk de drie algemeenste soorten waargenomen: watersnuffel, lan-taartje en gewone oeverlibel. Delen van geulen en kanalen zijn echter wel interessant om hun gevarieerde water- en oeverflora. Voor veel libellensoorten zijn waterplanten en het afgestorven materiaal van groot belang. Ze zetten daarin hun eitjes af. Enkele grote brede kanalen vertonen mogelijk overeenkomst met de duinmeren uit vroeger tijden. De oevers zijn zandig, lopen geleidelijk af en de watervegetatie is er weelderig. Op zo'n locatie zijn elf soorten waargenomen, waaronder de glassnijder en de grote roodoogjuffer. Vooral de laatste kwam in grote aantallen voor.

Van de vuurjuffer is in de Amsterdamse Waterleidingduinen het eerste bewijs van voortplanting in de duinen gevonden (Foto: Annelies Botschuyver).

Omgevormd kanaal

Het voormalige Verlengde Oosterkanaal is een verhaal apart. Het grootste deel van dit kanaal is in het vroege voorjaar van 1996 omgevormd tot een duinrel. Het zuidelijke restant kent een zeer rijke libellenfauna: 17 waargenomen soorten. In 1997 zijn enkele vuurjuffers gezien, een zeer zeldzame soort in de duinen en een indicatorsoort voor zwakstromend water. Dit jaar zijn in het kanaal larvenhuidjes gevonden van de vuurjuffer: het eerste bewijs van geslaagde voortplanting in de duinen! Ook in de rel zijn inmiddels larvenhuidjes gevonden. Een andere pionierssoort, de platbuik, heeft zich inmiddels ook in de duinrel voortgeplant. De platbuik was vroeger in de duinen veel algemener en is daarom te beschouwen als een soort die in een natuurlijk duinecosysteem eigenlijk niet mag ontbreken. Dit illustreert dat de aanwezigheid van bepaalde libellensoorten kan helpen aangeven of natuurontwikkeling van een water succesvol is.

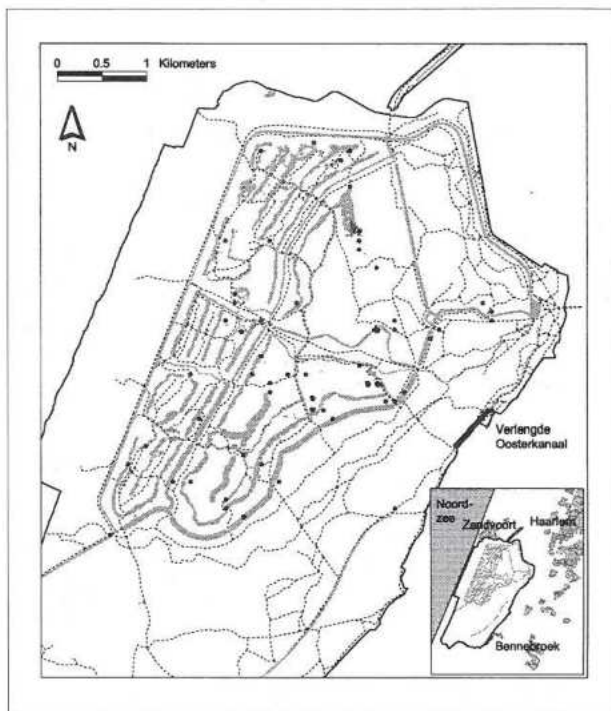
Vergelijking met andere gebieden

Als we de AWD over de periode 1990 tot en met 1997 vergelijken met enkele andere Nederlandse duingebieden dan blijkt de AWD, met 30 waargenomen soorten, het libellenrijkst te zijn (zie tabel). Ook qua aantal soorten dat zich met zekerheid voortplant springt de AWD er duidelijk uit. Dat ligt vermoedelijk aan de verscheidenheid in de vele kanalen en plassen en het feit dat de AWD op dit moment het op libellen best onderzochte duingebied van Nederland is. Opvallend ten opzichte van andere duingebieden is dat de azuurwaterjuffer en de glassnijder algemene soorten zijn in de AWD. De oorzaak hiervan is niet geheel duidelijk. Andere soorten zijn juist weer zeldzamer dan in sommige andere gebieden. Voor een zo'n soort, de kleine roodoogjuffer, kan de inlaat van gedefosfateerd water de oorzaak zijn. Deze soort heeft een voorkeur voor fosfaatrijk water. De waterkwaliteit is overigens niet overal gelijk aan de kwaliteit die het water van nature zou moeten hebben in een duingebied. Een heel spectaculaire waarneming is de metaalglanslibel. Hiervan waren alleen enkele onzekere waarnemingen in de duinen bekend. In juni 1997 werd een vrouwtje op de dia gezet en is hiermee het eerste bewijs van het vóórkomen van deze soort in de Nederlandse duinen! Meer libellensoorten zijn misschien in opkomst door het aanhoudend broeikaseffect. De vuurlibel en de zuidelijke glazenmaker zijn nu nog niet in de AWD nog niet waargenomen, maar in zuidelijker duingebieden wel. De noordgrens van het verspreidingsgebied ligt in Nederland, maar die zal waarschijnlijk noordwaarts schuiven. Dit vergroot de kans om deze libellensoorten in de AWD waar te nemen. De afgelopen jaren is een dergelijke noordwaartse opmars al geconstateerd bij de grote keizerlibel en de kleine roodoogjuffer.

Totale van de geïnterpreteerde gegevens van enkele Nederlandse duingebieden waaronder de Amsterdamse Waterleidingduinen (Uit Voorlopige Atlas van de Libellen in de Amsterdamse Waterleidingduinen).

	Oranjezon	Voornes Duin	Meijndel	Berkheide	AWD	Duin en Kruidberg	Noord-Hollands Duinreservaat	Zwanewater	Terschelling
Totaal aantal soorten van 1990 tot en met 1997	18	26	24	28	30	19	19	14	21
Totaal aantal soorten ooit gezien	18	28	25	28	30	19	19	18	27
Totaal aantal zeker voortplantende soorten	9	11	9	12	17	10	10	6	11
Totaal aantal zwervers	2	7	3	6	8	1	1	4	3

Verspreidingskaart van de glassnijder, waarop ook de verschillende wateren staan aangegeven, waaronder het Verlengde Oosterkanaal. Inzet: de Amsterdamse Waterleidingduinen in de omgeving (Bron: Gemeentewaterleidingen Amsterdam).

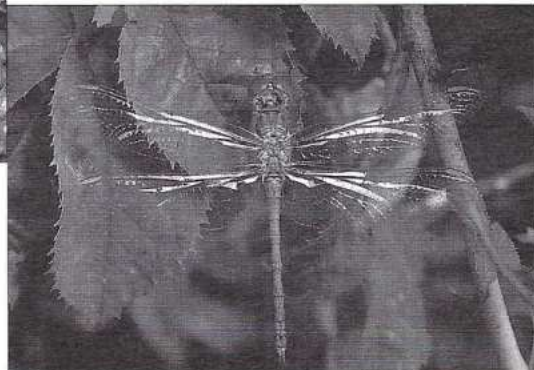
Mei 1998: ongekend

De blauwe glazenmaker werd vanaf 1995 slechts tien maal waargenomen in de AWD. Wel is zeker dat deze soort zich een keer heeft voortgeplant in het gebied (foto: Frits van Daalen).

De zwarte heidelibel is een zeldzame bezoeker van de AWD. In Nederland is de soort algemeen en houdt van de hogere zandgronden (foto: A.J. den Hollander).

De meimaand van 1998 heeft voor veel spektakel gezorgd, dankzij de warmte en het effectievere speurwerk. Ook waren de gevolgen van een invasie van 1996 te zien: de nakomelingen van zwerfende noordse witsnuitlibellen slopen in deze maand uit hun larvenhuidje. Dit was het eerste bewijs van voortplanting van deze soort in de Nederlandse duinen buiten de Waddeneilanden! Nog meer bijzonder was de vondst van een larvenhuidje van de vroege glazenmaker, een laagveensoort. Als volwassen libel was hij al enkele malen in de duinen waargenomen, maar voort-

planting werd tot dusverre nooit geconstateerd. Er gebeurde nog meer in deze bijzondere maand. In Berkheide bij Katwijk werden maar liefst vier nieuwe soorten gezien: de vuurjuffer, de bruine winterjuffer, de tengere grasjuffer en de noordse witsnuitlibel. Berkheide telt daarmee 32 libellensoorten en streeft zo de AWD als soortenrijkste duingebied voorbij. De bruine winterjuffer en de noordse witsnuitlibel werden die maand overigens in meerdere duingebieden waargenomen. Vermoedelijk heeft de laatste zich behalve in de AWD ook in andere duingebieden voortgeplant. Een laatste opmerkelijke waarneming kwam van Texel: daar werd de maanwaterjuffer waargenomen. Deze soort is alleen aan het begin van deze eeuw eenmaal in de duinen gezien.

Een kijkje in de toekomst

De trend van de laatste jaren is natuurontwikkeling en natuurherstel. Daardoor ontstaan meer vochtige en natte duinvalleien. Dit heeft ongetwijfeld bijgedragen aan de ontwikkelingen waarvan de tengere grasjuffer in Berkheide en de platbuik in de AWD twee mooie voorbeelden zijn. Locaties met natuurontwikkeling zijn dan ook de moeite waard om intensief te blijven volgen. Wat er gaat gebeuren is uiteraard onbekend, maar er is wel een beeld van wat je graag wilt zien gebeuren.

In 1995 heeft het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij een typologie ontwikkeld, waarin libellen als doelsoorten worden genoemd voor een duidelijk omschreven natuurdoeltype, zoals bijvoorbeeld een vochtige duinvallei met bijbehorende karakteristieke vegetatie. De glassnijder is zo'n soort voor de duinen. Internationaal gezien is dit een bedreigde libellensoort. Ook landelijk gaat deze soort achteruit, maar komt gelukkig vrij algemeen in de AWD voor. De gevlekte witsnuitlibel is al sinds de jaren zestig niet meer in de duinen gezien. Matig voedselrijke wateren zijn een geschikt leefgebied voor deze soort en hij zou zijn opwachting kunnen gaan maken. Als een soort een doelsoort wordt, is dat overigens geen reden tot juichen. Het betekent dat de soort achteruit gaat. Een optimistisch geluid komt van de viervlek. Voor het laatst in 1963 vond er een miljoenentrek plaats van deze libellensoort en het bleek dat deze zwerfmen hun oorsprong hadden in duinwateren. De soort is in de AWD momenteel vrij algemeen. Het is niet ondenkbaar dat zich over enkele jaren weer een enorme invasie af gaat spelen.

J.W. van Velzen is voorzitter van de KNNV-Libellenwerkgroep Zuid-Kennemerland. A. Botschuyver werkt als onderzoeksassistent bij de sector Ecologie van het GWA en is lid van de KNNV-Libellenwerkgroep Zuid-Kennemerland. Drs. M.Th. Wasscher heeft gedurende vele jaren onderzoek gedaan aan libellen voor diverse instanties en is co-auteur van de "Veldgids Libellen", welk boek is uitgegeven door de KNNV (zie DUIN 97:4, pagina 22).

Interesse?

Als u belangstelling heeft voor de Voorlopige Atlas kunt u deze voor fl. 5,- bestellen bij Gemeentewaterleidingen Amsterdam, Annelies Botschuyver 023-5233529.